

Turkish Studies

Comperative Religious Studies

Volume 13/25, Fall 2018, p. 401-415

DOI: 10.7827/TurkishStudies.14475

ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş: Kasım 2018*

✓ *Accepted/Kabul: Aralık 2018*

✍ *Referees/Hakemler: Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU - Doç. Dr. Hilmi KARAĞAÇ*

This article was checked by iThenticate.

ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN DÜŞÜNCE DÜNYASI VE İNANCINI ŞEKİLLENDİREN TARİHSEL ARKAPLAN*

Berat SARIKAYA**

ÖZET

XX. yüzyıl Avrupa'sının bilge Kralı olarak bilinen Aliya İzzetbegoviç, iyi bir siyaset adamı olmanın yanında önemli Müslüman düşünürlerden biridir. Bosna Hersek'in bağımsızlık mücadelesinde hayati bir rol üstlenen İzzetbegoviç, kararlı bir duruş ortaya koymuş ve Müslüman dünyanın saygısını kazanmış bir liderdir. Aliya İzzetbegoviç yazmış olduğu eserleriyle de geniş genç kitlelere ilham kaynağı olmuş bir düşünürdür. Hayatının gençlik yıllarında yıllarca hapis yatmış ve bu süreçten daha da güçlenerek çıkmıştır. İslam'ı iki aşırı uç arasında "üçüncü bir yol" olarak takdim eden İzzetbegoviç, Kur'an'ın da ortaya koyduğu "Vasat Ümmet" anlayışını hâkim kılmaya çalışmıştır. O, Müslümanlar arasında yaygın olan tembellik, ikiyüzlülük, rüşvet ve ahlaki düşüklüğün giderilmesi noktasında ahlaki bir toplumun inşa edilmesi için sağlam bir inancın ortaya konulması ve bu inanca yakışan ahlaki davranışların sergilenmesinin şart olduğunu savunmuştur.

Aliya İzzetbegoviç, İslami değerleri yaşayan bir aile ortamında doğmuş, çocukluğunda Kur'an eğitimi almış, gençlik yıllarında yaşadığı inanç dalgalanmasını içinde büyüdüğü İslami değerlere dönmek suretiyle aşmasını bilmiştir. O, düşünce dünyasının merkezine İslam'ı koymuş, ahlak, adalet, hak, siyaset, demokrasi kavramlarını bu merkezden hareketle yorumlamış bir düşünür ve siyaset adamıdır. Elbette eylemlerindeki azim ve kararlılığın temeli sağlam ve sarsılmaz

* Bu makale, "I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke -Aliya İzzetbegoviç ve Bosna-Hersek Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Aliya İzzetbegoviç'in Mücadelesine Rengini Veren İnanç Dinamikleri", adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir./ This paper is the final version of an earlier announcement called "The Belief Dynamics That Affect The Struggle Of Alija Izzetbegovic", not previously printed, but orally presented at a symposium called "Ist International A Luminary A Country Symposium-Alija Izzetbegovic and Bosnia-Herzegovina", the content of which has now been developed and partially changed.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-posta: beratsarikaya@hotmail.com

bir inanca dayanmaktadır. Ancak güçlü bir inanç bu kadar zor ve mücadeleyle geçen bir hayata istikamet verebilir. Onun hayatına istikamet veren sağlam inancın kaynağı ise, elbette İslam'dır. Çalışmamızda İzzetbegoviç'in mücadelesine rengini veren, eylemlerinin kaynağı durumunda olan sağlam inancının temel dinamiklerini ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, İnanç, İslam, Ahlak

THE HISTORICAL BACKGROUND SHAPING THE THOUGHT WORLD AND BELIEF OF ALIJA IZETBEGOVIC

ABSTRACT

Alija Izetbegovic is one of the important Muslim thinkers besides being a political man and known as the Wise King of XX century of Europe. Izetbegovic who had played a vital role in the struggle for independence of Bosnia and Herzegovina had demonstrated a decisive stance and he is a leader who had earned the respect of the Muslim world. He is a thinker and an inspiration to the large young audiences by means of his works. He had spent many years at prison in the prime of life and that process had made him stronger. Izetbegovic who had presented Islam as a "third way" between two extreme ends had tried to dominate the "mediocre ummah" which was offered by the Quran. He had defended that it is imperative to emerge a strong belief in the construction of a moral society at the subject of eradication of laziness, hypocrisy, bribery and moral inferiority among Muslims and the exhibition of moral behaviour which suits that belief he defended it.

Alija Izetbegovic was born in a family environment living Islamic values, he had studied the Quran in childhood, and was able to overcome creedal fluctuation which he had during his youth by turning to the Islamic values. He is a philosopher and politician who had put Islam in the center of the world of his thought and he had interpreted the concepts of morality, justice, right, politics and democracy from this center. Certainly, the basis of perseverance and determination in his actions are based on a solid and unwavering belief. Just a strong belief can give direction to hard and struggling life. Surely, the source of strong belief that gives direction to his life is Islam. In our study we aim to introduce the fundamental dynamics of his strong belief that are the sources of his actions and the colors of his struggle.

STRUCTURED ABSTRACT

As it is known, the Balkans is a geography which is a centre of battles as of the beginning of the nineteenth century. The Muslims of the Balkans have gained important roles with a heritage which they have taken over the Ottomans in the point of forming the future of Europe at this region. They have showed that they could be an original element of the geography which they have situated with their own historical and cultural values and they could regain active roles in the future of the Balkans, especially with developments after the Cold War.

Aliya İzetbegović has appeared as a charter leader who has guided for a nation's struggle of existence at such a historical intersection.

İzetbegović who has transformed an existence of Islam in the Balkans to a living civilization representative has exposed that he is a diplomatist, action man, and an important intellectual with his philosophy and ideas. He has said that a source of inspiration of his all activities is an idea of Islam and he has tried to apply this fact in his individual life and being diplomatist.

First of all, it is necessary to look at his life for understanding his idea, view of life and faith. Beside his own personal experience, endeavour and research, the geography that he has lived and socio-cultural atmosphere, education which he has received from family and environment, social events that he has encountered are effective components in the formation of his world of thought and the embodiment of his faith.

First of elements that affect Alija's life is his living at the geography which is located in the border of West-East. He had grown up among societies possessing Christianity, so he had contacted with other religions and cultures since his childhood. That situation has provided an opportunity of knowing other religions, ideologies, and cultures to him from childhood, and thus he has tried to protect his Islamic decency and faith as a Muslim against non-Muslim societies strongly.

It is essential to mention his nine years prison life as one of elements that is effective in his view of life. He has stayed with prisoners who have convicted because of a crime of murder at the same ward in prison. He has known many different lives and has listened their stories there. That experience has contributed to know life for him.

The movement of Young-Muslims which was established in the beginning of 1940's has very significant place in the formation of Alija's world of thought. He has fined for three years of prison because of membership of this movement. Being inside of this organization which struggles against foreigners who dominate Muslim societies has caused to notice the problems of Muslims and an effort of producing solutions in the point of eliminating these.

The period of suspicion that he has lived about faith in his prime of life has conducted Alija's faith taking roots to be in sound basis. His process of suspicion has motivated him to search and has gained ability of critical thinking. His sound faith has constituted dynamic power of his struggle during his life. This faith has given power to him in his every stage of life and has gained a soul of struggle. Tragedy that he has lived, prison life, war years could not destroy his emotion of justice, understanding of mercy, and love of human being despite everything. All these have been possible because of his possessing sound faith.

Alija who has determined the expression which he has referred many times in his works is "If there is no God, there is no human being too." as a starting point for him has defended that it is not possible to understand human and a meaning of his life without God. He has expressed that justice, freedom, equality among people has gained a meaning with tawhid.

On the other hand, Alija has emphasized an uniting and an integrative power of Islam. He has given the struggles of independence of Turkey, Libya, Indonesia, Algeria, and Pakistan as an example with attracting attention to usage of Islamic references to move the masses forever. Two points of movement which unite Muslim communities are the Qur'an and the emotion of belonging to Islamic society.

The issue of the existence of God is necessarily a moving point of Alija on giving meaning to human being and morality in terms of existence. The freedom, the responsibility, and morality of human being cannot be expounded unless this fact is accepted. Izetbegovic has underlined that moral behavior can find its meaning with existence of eternity, creator and doomsday insistently.

One of the most important goals of Alija is renewal of the idea of Islam. Alija who has defended that the idea of Islam should be renewed and be faced with the past to do that primarily in his works has indicated an importance of critical thinking. He has said that it is necessary to begin with improvement and renewal from this point of view.

According to him, a precendition of changing the world is an acceptance of it. So, seclusion, passivity, refusal of the world cannot be procured this. A will of changing the world has only possibility with an action. Therefore, he has believed that life should be ordered with working and science not only with religion and praying.

We can say that Alija's evaluations which are the most decisive and make him special are his detections on life and human being. He has manifested an understanding of a possibility of acceptance life with all aspects including positive and negative sides with description life as a dram at first. This situation has been providing to see togetherness of happiness, pleasure, sorrow, pain, misery in human life with accepting the existing realities of life. This kind of view of life has been producing an impact which increases a power of standing for pains in the point of enduring while riding human of desperation. On the other part, human is neither an angel nor guilty in the sight of Alija. A person is a human being with his all good and bad sides. An aspect which makes him different from other living beings is his potentiality of ethical behavior, freedom and responsibility. He can use freedom which is given to him in a good way with consciousness of responsibility or bad way. One of the biggest mistake is to work perfecting person in his opinion because this is not possible. The only perfect being is God.

Keywords: Alija Izetbegovic, Belief, Islam, Morality

Giriş

Balkanlar, XIX. yüzyılın başından itibaren çatışmaların merkezi olmuş bir coğrafyadır. Bu coğrafyada Osmanlı'nın mirası olarak yaşayan Müslümanlar, büyük baskı ve sıkıntılara maruz kalmışlardır. Herşeye rağmen, bir taraftan bölgede Müslüman varlığını devam ettirme ve hayatta kalma, diğer taraftan kültürel ve dini geleneklerini yaşatma ideallerine sahip olan Balkan Müslümanları, bu uğurda özgürlük mücadelesinden asla vazgeçmemişlerdir. Verilen bu varoluş mücadelesinde Aliya İzzetbegoviç'in etkisi çok büyüktür.

Balkanlarda, sahip oldukları inanç ve kültürel değerleri yaşatma mücadelesi veren Müslümanların lideri olan İzzetbegoviç, hem bir siyaset ve eylem adamı, hem de ortaya koyduğu felsefe ve düşünceyle önemli bir entelektüel olduğunu ortaya koymuştur. Bütün faaliyetlerinin ilham kaynağının İslam düşüncesi olduğunu söyleyen Aliya (İzzetbegoviç 2017d: 65), bireysel yaşantısında da siyaset adamlığında da bu gerçeği uygulama gayretinde olmuştur.

Denilebilir ki Aliya'nın düşünce dünyasını iki şeye duyduğu inanç özetlemektedir: İslam ve insan. İnsanı merkeze alan bir İslam ve İslam'ı merkeze alan bir toplumsal hayatın, insanlığın ortak özlemi olduğunu düşünceleriyle temellendirmeye, eylemleriyle de göstermeye çalışmıştır. (Aytepe 2016: 2361)

Çatışma ve kargaşanın hâkim olduğu bir coğrafyada dünyaya gelen ve böylesi çalkantılı bir dönemde yaşamış olan Aliya İzzetbegoviç, öncelikle almış olduğu dini eğitim ve araştırmacı kişiliği sayesinde ciddi bir dini, siyasi ve entelektüel birikime sahip olmuştur. Sahip olduğu bu donanım onun gençliğinde, hapis yıllarında, Genç Müslümanlar Teşkilatı yıllarında ve nihayet siyaset hayatında ona yol göstermiştir.

Çalışmamızda İzzetbegoviç'in sahip olduğu düşünce dünyası ve tüm hayat mücadelesinde ilham kaynağı olan inancının oluşmasında etkili olan unsurlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca üzerinde ısrarla durup savunduğu eylemlerinin hareket noktası olan inancının temelleri hakkında bilgi verilecektir.

I. Düşünce Dünyası ve İnancının Şekillenmesinde Etkili Olan Unsurlar

Aliya İzzetbegoviç'in düşüncesini, hayata bakışını ve inancını anlamak için öncelikle onun hayatına bakmak yerinde olacaktır. Kendi kişisel tecrübesi, gayreti ve araştırması yanında yaşadığı coğrafya ve sosyo-kültürel ortam, ailesinden ve çevresinden aldığı eğitim, karşılaştığı sosyal olaylar da düşünce dünyasının oluşumunda ve inancının şekillenmesinde etkili olmuştur.

a. Diğer Kültür ve Dinlerle Temas

Bu unsurların ilki, Aliya İzzetbegoviç'in Doğu-Batı sınırında yer alan bir coğrafyada yaşamış olmasıdır. Bu bölgede o, Hristiyanlığı benimsemiş toplumlar içerisinde büyümüş, dolayısıyla diğer din ve kültürlerle küçüklüğünden itibaren temas halinde olmuştur. Bu durum ona, küçük yaşlardan itibaren diğer dinleri ideolojileri ve kültürleri tanıma fırsatı sunmuştur. Böylece bir Müslüman olarak o, almış olduğu İslami terbiye ve inancını Müslüman olmayan toplumlara karşı sağlam bir şekilde koruma gayretinde olmuştur. İnancını diğer inançlarla mukayese imkânına sahip olan İzzetbegoviç, körü körüne inancı kabul etmek yerine inanca dair konuları araştırmış ve içselleştirmiştir. Yanlış bulduğu hususları eleştiriden kaçınmamış, dinin inanç alanı dışında tecdidin mümkün olduğu alanlarda yenilenmenin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Avrupa kültürü ile iç içe yaşamış olması onda "öteki"ni anlama ve birlikte yaşayabilme kültürünün gelişmesini de sağlamıştır.

Öte yandan yaşadığı coğrafyanın sürekli siyasi çekişme ve kargaşanın hakim olduğu bir yer olması da insanı ve hayatı anlamasında etkili olmuştur. "Yaşadığı coğrafyanın diline tercüman olurcasına Aliya sürekli reel olana, her an insanın karşısına çıkan ve kendini ona dikte eden kültürel, coğrafi, siyasi, vs., şartlara işaret etmektedir. Aliya varolduğundan beri insanın tarihini gözlemleyen birinin tarafsızlığı ve tasviriyle özetlemektedir durumu. Bu aslında olması gereken değil, ama olandır. Hayatın cereyan tarzı bu hal üzere olmuştur." (Düzgün 2009: 16) Yaşanılan acılar ve sıkıntılar onun, hayatın bir dram olduğu gerçeğine işaret ederek ütopyalara karşı cephe almasına neden olmuştur. Özellikle *Doğu-Batı Arasında İslam* kitabında bu konuya özel bir başlık açmış ve konu hakkında görüşlerini ortaya koymuştur.

b. Farklı Rejimlere Tanıklığı

Aliya İzzetbegoviç hayatı boyunca dört farklı rejime şahit olmuştur. Krallık yönetimi ve komünist yönetimi görmüş, sosyalizmin çöküşüne şahitlik etmiş, kendi cumhurbaşkanlığı döneminde ise demokratik yönetim biçimini tecrübe etmiştir. (Davutoğlu 1996: 39) Bu tecrübe, onun eserlerinde bu yönetim biçimlerini eleştirmesine imkân vermiş, İslam modeliyle bu sistemleri mukayese etmesini sağlamıştır. Buradan hareketle o, demokrasiye en uygun olan modelin ve tek yolun İslam modeli olduğu sonucuna varmıştır.

İzzetbegoviç'in yaşadığı üç yönetim biçiminde de (Krallık, faşizm, sosyalizm) küçük gruplar ve azınlıkların özgürlükleri kısıtlanmış, Müslümanlar hiçbir şekilde temsil edilememişler ve dini hürriyetleri kısıtlanmıştır. Bundan dolayı o, bu sistemlere karşı olmuş ve özgürlüklerin rahatça yaşanabileceği alternatif bir yönetim arayışında olmuştur. (Akın & Karaarslan 2018: 29)

c. Hapis Tecrübesi

İzzetbegoviç'in hayata bakışında etkili olan unsurlardan biri olarak yaklaşık dokuz yıllık hapis hayatını da zikretmek gerekir. O, hapiste cinayet suçundan hükümlü mahkumlarla aynı koşu kalmıştır. Hapiste geçirdiği süre içerisinde birçok farklı hayatı tanımış, onların hikayelerini dinlemiştir. Bu tecrübe, onun hayatı tanımaya katkı sağlamıştır. Ayrıca o hapishane günlerini okuyarak geçirmiş, felsefeden sosyoloji'ye, antropolojiden biyolojiye birçok alanda okumalar yapmış, küçük kağıtlara notlar yazmıştır.

Hapis hayatının onun düşüncesine, hayata bakışına nasıl etki ettiğini göstermesi bakımından Aliya'nın hapishane günlerinde kaleme aldığı şu ifadeleri önemlidir:

“Tabiatıyla ceza verilirken çok dikkatli olunmalıdır; ancak ceza kanunu hapiste yazacak olsaydım ve bunu tüm hapishane tecrübelerimi dikkate alarak yapsaydım, sanırım o kanun şer'i ceza kanununa çok benzerdi. Önceleri bedeni cezaya karşı bazı kayıtlarım vardı; şimdi bazen bana öyle geliyor ki Allah beni buraya kendi hikmetini benimkiyle mukayese etmem için göndermiştir. (İzzetbegoviç 2017b: 75)

d. Genç Müslümanlar Teşkilatı

1940'ların başında kurulan Genç Müslümanlar hareketi Aliya'nın düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. İzzetbegoviç, bu grupla ilk temasının Yugoslavya'nın düşmesinden birkaç ay önce olduğunu ifade eder. Bu hareketin genel odağını belirleyen, İslam ile ona muhalif mahiyetteki iki referans noktası, anti-faşizm ve anti-komünizmdir. Hareketin ortaya çıktığı dönemde Müslüman dünya çok kötü durumda olup, sadece birkaç Müslüman ülke vardır. (İzzetbegoviç 2017c: 18)

İzzetbegoviç, üç yıl süren ilk hapis cezasını bu harekete üyeliğinden dolayı almıştır. Müslüman toplumlar üzerinde tahakküm kuran yabancılara karşı mücadele eden bir teşkilat içerisinde olması, İzzetbegoviç'i Müslümanların karşı karşıya olduğu problemleri görme ve bunların giderilmesi noktasında çözüm üretme çabasına sokmuştur.

Genç yaşlarından itibaren Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın Aliya İzzetbegoviç üzerindeki etkisi büyüktür. Çünkü o adalet, hakkaniyet, sorgulayıcılık ve özgürlük gibi birçok ilkeyi Genç Müslümanlar Teşkilatında yaptığı okumalarda, konuşmalarda ve tartışmalarda kazanmıştır. İzzetbegoviç, bu teşkilata üyeliği sebebiyle bedeller ödemek durumunda kalsa da Genç Müslümanlar Teşkilatı onun sosyal ve dini sermayesini oluşturmuştur. (Akın & Karaarslan 2018: 33)

e. İnancındaki Şüphe Dönemi

Aliya, inancının şekillenmesinde öncelikle annesi ve ailesinin önemli etkisinin olduğunu ifade eder. Küçük yaşlarından itibaren dini eğitim almıştır. İzzetbegoviç, sonraları inancına dair bir takım şüpheler duyduğunu ancak bu sürecin ardından doğru yolu bulduğunu belirtir:

“İnancımdan şüpheye düştüğüm zamanlar oldu. Gerçekten var olup olmadığını merak ettim. Fakat bir şey kesindi: Artık yaşlanmışım, ama ölümden büyük bir korku duymuyordum. Aslında gerçekten öleceğimi asla düşünmedim. Daha çok beni bekleyen mesuliyet korkusuyla meşgul oldum. İnancımın düşündüğümde daha kuvvetli olduğunu, böyle bir duygunun ancak Allah’a inançtan kaynaklanabileceğini ve o inanç tarafından muhafaza edilebileceğini de o zaman fark ettim.” (İzzetbegoviç 2017b: 14)

Bu sürecin sonunda o ispat aramayan inanca saygılı olduğunu ancak inancın delillere atıfta bulunacaksa o zaman bu delillerin muhkem olması gerektiği sonucuna varır. (İzzetbegoviç 2017b: 58)

İnancında yaşadığı bu şüphe dönemi, onu araştırmaya sevk etmiş, ona eleştirel düşünebilme kabiliyeti kazandırmıştır. Sonuçta o şüphelerini izale etmek için yaptığı araştırma sonucunda inancını tahkik noktasına taşıyarak sağlam bir inanca sahip olmuştur. Sahip olduğu sağlam inanç, onun hayatı boyunca mücadelesinin dinamik gücünü oluşturmuştur.

II. Mücadelesine Hareket Kazandıran İnanç Dinamikleri

İzzetbegoviç'in, öncelikle annesi ve ailesinin verdiği İslami terbiye ile başlayan, daha sonra aldığı dini eğitimle devam eden din anlayışı, kendi tecrübeleri ve araştırması sayesinde derinleşerek kök salan sağlam bir inanca dönüşmüştür. Bu inanç hayatının her aşamasında ona güç vermiş, mücadele ruhu kazandırmıştır. Yaşamış olduğu trajedi, hapis hayatı ve savaş yılları her şeye rağmen onun adalet duygusunu, merhamet anlayışını ve insan sevgisini yok edememiştir. Bütün bunlar sahip olduğu sağlam inanç sayesinde mümkün olmuştur.

a. Allah Tasavvuru

Eserlerinde çok defa atıf yaptığı “Tanrı yoksa insan da yoktur” ifadesini kendisi için başlangıç noktası olarak belirleyen Aliya (İzzetbegoviç 2017b: 68), Allah söz konusu olmaksızın insanı ve onun hayatının manasını anlamının imkânsız olduğunu savunur. Allah varsa hayatın, insanın, imtihanın, ödülün, cezanın, fedakârlığın, acıların kısacası hayatın anlamı var, yoksa her şey anlamını yitirmektedir. Adaletin, özgürlüğün, insanlar arasındaki eşitliğin de tevhidle anlam kazandığını ifade eden Aliya, zulmü, haksızlığı ve feda edilen hayatları anlamlı kılanın ahiret, ahiret hayatının garantisinin ise Allah olduğu kanaatindedir. (İzzetbegoviç 2014: 43)

Aliya, bütün yücelik ve şükranın Allah’a ait olduğunu, insanları aşırı yüceltmenin de bir çeşit putçuluk olduğunu önemle vurgular:

“İslam’ın putkırıcı tavrının iki anlamı vardır ve ikisi de geçerlidir. İlki lafzidir; Tanrı’nın cisimleştirilmesine, bir resim veya heykele indirgenmesine karşı savaştır. İkincisi, küçük tanrılara karşı; yanılmaz, her şeyi bilen, muhteşem, “diğerlerini üzerinde bir baş” ve dokunulmaz olan tanrı oğullarına ve liderlerin oğullarına, Führerlere, en büyüklere karşı savaştır. İslam, bu “küçük tanrılar” yığını ortadan kaldırmış ve lâ ilâhe illallah’ı –Allah’tan başka ilah bulunmadığını- ilan etmiştir. *el-Akide*’nin bu iki putkırıcı anlamı, birbiriyle ilişkili ve birbirini tamamlayıcıdır.” (İzzetbegoviç 2017b: 107, 108)

Ona göre İslamın dünya görüşü ilah merkezlidir. İslam tarafından tasavvur edildiği şekliyle Allah, gerçekliğin başlangıcı, merkezi ve sonudur. (İzzetbegoviç 2017b: 326) İnsanlar Allah’a ibadet etmezlerse onun eserine ibadet ederler, O’na secde etmezlerse mahlukata secde ederler. İslam’ın

üstünlüğü Allah hakkındaki öğretisidir. Bu öğreti gökyüzü gibidir: Basit, ama aynı zamanda muhteşem ve tüketilmez. Aliya'ya göre bu öğreti, İslam düşüncesinin sınırsız gelişim göstereceği bir alandır. (İzzetbegoviç 2017b: 320)

Öte yandan Aliya, Allah'ın yaratma fiilinin büyüklüğüne göndermede bulunarak insanın birçok konuda kendilerine verilen imkânları kullanarak ilerleme kaydedebilecekleri, hatta kendi taklidini, kendine çok benzeyen bir robot üretebileceklerinin mümkün görülebileceğini ancak şimdiden belli olan şeyin ise, üretilen makinenin serbest olmayıp ancak içine yerleştirilen programıyla hareket edebileceğini söyler. Çünkü özgür bir iradeyle hareket edebilen varlığı sadece Allah yaratabilir. Aynı zamanda bu, Allah'ın yaratma fiilinin büyüklüğünü, tekrar edilemezliğini ve kâinata meydana gelen hiçbir şeyle kıyas edilemeyeceğini gösterir. Allah'ın yaratma fiilinin büyüklüğü hür insanı yaratmaktadır. (İzzetbegoviç 2017a: 76)

b. İslam Tasavvuru

İzzetbegoviç, yalnızca üç dünya görüşü olup bundan fazla düşünülemediği, bunların ise dini görüş (ruhçu, maneviyatçı), materyalist görüş ve İslami görüş olduğunu söyler. Bunlar *şuur*, *tabiat ve insan* olarak adlandırmaya alışmış olduğumuz üç esas mümkünata tekabül eder veya bunların projeksiyonlarıdır. Bunlardan birincisine göre yegâne veya esas varlık ruhtur; ikincisine göre maddedir. Üçüncüsü ise ruh ve maddenin bir arada varoluşundan yola çıkmaktadır. (İzzetbegoviç 2017a: 13)

Bu üç dünya görüşünden geçerli olan, ruh ve maddeyi birleştiren İslami görüştür. İslam'ın gelişimi, akla uygun tarihi gelişimi takip etme yoluyla mümkün olmuştur. İslam bunu mevcut hayat tarzına önemli değişiklikler getirip geri kalanı zımnen onaylamak suretiyle başarmıştır. Aliya İslam'ın iki zıt kutbu birleştirmek suretiyle bir terkip, bir sentez oluşturduğunu savunmaktadır. “Ahd-i Atik ile Ahd-i Cedid'in ruhu, Musa ile İsa arasındaki farklılık budur. Biri kendi halkının lideridir; diğeri ise bir ahlak vaizidir. Onların kendisine doğru çaba gösterdikleri iki farklı adalet ve hedef bulunmaktadır: Arz-ı Mev'ud ve İlahi İmparatorluk. Bu iki zıt, insanda ve İslam'da ulaştırılmıştır. İslam bir terkiptir, sentezdir; insani olan her şeye damgasını vuran iki kutup arasındaki “üçüncü yol”dur.” (İzzetbegoviç 2017b: 168)

Böylece İslam, ruh-beden birlikteliğini kabul ederek maddeye meyleden Yahudilik ve sadece maneviyata meyleden Hristiyanlıktan farklı olduğunu ortaya koymuştur. Aliya, İslam'ın farklılığı hakkında şu ifadelerle yer verir:

“Hz. Muhammed mağaradan dönmeye mecburdu. Bu dönüşü olmasaydı hanif olarak kalacaktı. Fakat döndüğü için İslam'ın resûlü olmuştur. Bu, dahili ile harici dünyanın, mistik ile aklın, meditasyon ile eylemin karşılaşmasıydı. İslam mistik olarak başlamıştı, siyasi ve devlet fikri olarak devam etti. Din, gerçekler dünyasına girerek İslam oldu.” (İzzetbegoviç 2017a: 257) “İslam'ın doğruluğunu ispat etmek sosyalizm ve Hristiyanlığın doğruluğunu ve aynı zamanda hakikatlerinin noksanlığını da ispat etmek demektir. Şu tarihi anda İslam'ın özel durumu işte budur. Bu iki dünyadan birinin red veya imha edilmesinde İslam'ın mutlaka şansını görmesi icap etmez. Onun üstünlüğü onların hakikat paylarını tanımasıdır. Dünyadaki zıddiyetler -ki tarihi ifadesi mevcut bloklardır- ancak ve ancak bu iki dünyanın adalet paylarını da teslim edecek üçüncü bir dünyanın kurulması ile yenilebilir.” (İzzetbegoviç 2017a: 25)

Diğer taraftan Aliya, İslam'ın birleştirici, bütünleştirici gücüne vurgu yapar. Halk kitlelerini harekete geçirmede daima İslami referansların kullanıldığına dikkat çekerek Türkiye, Libya, Endonezya, Cezayir ve Pakistan'ın bağımsızlık mücadelesini örnek olarak verir. Müslüman toplumları birleştirecek iki hareket noktası; Kur'an-ı Kerim ve İslam toplumuna ait olma duygusudur.

İzzetbegoviç, herhangi bir dogma ve hiyerarşi yerine Allah'ı tanıdığı için İslam'ın, diktatörlüğe dönüşmeyeceğini bundan dolayı diğer rejimlerle mukayese edilemeyeceğini kabul eder. Bundan dolayı İslam, her türlü terör ve engizasyon hareketini imkânsız kılar. İslam'ın yolunun iktidarı ele geçirmekten değil, insanları kazanmaktan başladığını savunur. (İzzetbegoviç 2014: 60)

Doğru anlaşılmiş bir İslam düşüncesinde akıl ile vahyin çatışmayacağına dikkat çeken İzzetbegoviç, bu konuda şöyle der: “Kur'an'da birçok yerde tekrarlanan *tefekküre* yönelik teşvik (ayetler), hislerin ve aklın şahitliğinin ruhun inancını bastırmayacağı ve neticede ufukta bir noktada gözleme dayalı bilimle vahye dayalı dinin artık çatışmayacağı, hatta birbirlerini destekleyebilecekleri konusundaki sağlam bir kanaat (ve vaad) dışında bir şeyle yorumlanamaz. Söz konusu ufku Aliya, *İslam'ın ufku* olarak tanımlar. (İzzetbegoviç 2017b: 223) Sonuç olarak Aliya'ya göre İslam, ruh-madde düalizmini anlama, kabul etme ve onu yenme yoludur.

c. Ahlak Tasavvuru

Varoluş açısından insan ve ahlakın anlamlandırılmasında Aliya'nın zorunlu olarak hareket noktası Allah'ın varlığı meselesidir. Bu kabul edilmeden ne insanın hürriyeti, ne mesuliyeti ne de ahlak izah edilebilir. Özgür ve ahlak sahibi insanı ancak Allah yaratabilir. Yani insanın sorumluluğunu da ahlaki eylemlerini de anlamlandıran zorunlu varlık Allah'tır. İzzetbegoviç, ahlaki davranışın ancak bir ebediyetin, yaratıcının ve hesap gününün olması ile anlam bulacağını altını ısrarla çizer: (İzzetbegoviç 2017a: 162, 163)

“Ahlakilik faydalı olsaydı, hayatın manasını anlamak için Allah zorunlu olmazdı. Ahlakilik faydalı değilse, o zaman ahlakiliğin faydası nedir? Muhtemel cevaplar sadece iki tanedir: 1) Ahlakilik anlamsızdır. 2) Allah ahlaki davranışın anlamının garantisidir. Anlam ahlakiliğin zorunlu bir niteliğidir; çünkü ahlakilik maksada yönelik değildir ve bu tür bir anlam hayat sahibi bir tanrıyı gerektirir.” (İzzetbegoviç 2017b: 49)

Ona göre ahlak, dış dünyaya bağımlı olan fiilde değil, insanın sonsuz özgür olduğu iç dünyasına ve niyete dayanmaktadır. İnsanın iç dünyasına zorla müdahale etme imkânı yoktur ve dışarıdan kişinin niyetlerini ve isteklerini belirlemek mümkün değildir. Bu istekler ve niyetler iyiliğe meyledebileceği gibi kötülüğe de meyledebilir. Çünkü iyilik gibi kötülük de insanın iç dünyasında olup bitmektedir. İç dünyasındaki bu özgürlüğünden dolayı insanın zorla terbiye edilmesinin imkânı yoktur. İnsan kanunla, kaba kuvvetle, zorla alıştırma ile ıslah edilemez ya da ahlaklı yapılamaz. Ancak davranışları değiştirilebilir. Bu davranış değişikliği de iç dünya ile uyuşmayacağından sahte bir değişikliktir. (Akin & Karaarslan 2018: 85)

Aliya, İslami inanç ile gayr-ı İslami yaşamının üretmenin, eğlenmenin ve hüküm sürmenin mümkün olmadığı kanaatindedir. Zira İslam bir din olmakla beraber hayatı bütün yönleriyle kuşatan bir olgudur. (İzzetbegoviç 2014: 43) Nitekim Kur'an edebiyat değil hayattır. Dolayısıyla onu bir düşünce tarzı değil bir yaşama tarzı olarak düşünmek gerekir. Kur'an'ın yegâne hakiki tefsiri hayat olabilir ve bildiğimiz gibi, Hz. Muhammed'in hayatı tam olarak budur. (İzzetbegoviç 2017a: 23)

İzzetbegoviç, eylemin iradi olması için onun korku veya başka bir saikle olmaması gerektiğini savunur. Sadece vicdana dayalı hareketler hakikaten ahlakidir. (İzzetbegoviç 2017b: 46) O, “Allah'a adanmış bir kulluk yerine dünyevi menfaatler üzerinden inşa edilen insanlar arası ilişkiler sisteminin Allah'tan sakınmak yerine başka korkuların üretilmesi dolayısıyla devam edeceğine iddia etmektedir. Bu sistem, tâbi olanın da tâbi olunanın da elindekileri kaybetme korkusu ile yaşadıkları ve karşılıklı ilişki halinde buldukları bir sistemdir. Tebaa yetiştirme kültürü tam da böyle bir düzeni sürekli olarak üretmektedir. Bu şekilde oluşmuş bir sistemde insanların ümitlerini, gayretlerini ve pratiklerini Allah'tan sakınma ve buna dayanan bir kulluk bilinci değil, dünyevi güç ve menfaat ilişkileri belirleyecektir.” (Akin & Karaarslan 2018: 58)

Aliya İzzetbegoviç, ahlaka anlam kazandıran inancın ahiret inancı olduğunu, ahiret yoksa ahlaki davranmanın bir anlamının olmayacağını söyler. Ölümünden sonraki sorumluluğa -insanların yaptıkları işlerin ve özgürlüklerini kullanma tarzlarının hesabını vereceklerine- inanmanın tek gerçek fikir ve bu dünyayı anlamlandıran tek düşünce olarak görmektedir. (İzzetbegoviç 2017b: 201) Çünkü ahlaka uygun davranış ya manasızlıktır ya da Allah varolduğunda manası vardır. Üçüncü şık yoktur. Ancak ve ancak hayatın ebediliği ve insanın ölmezliği, yani Allah'ın ve bu tabiat dünyasından ayrı bir dünyanın varolması şartıyla insanın ahlaki davranışının -ister ufak bir menfaatten feragat olsun, isterse hayattan feragat olsun- bir manası vardır. (İzzetbegoviç 2017a: 163) Bu nedenle adalet ve fazilet uğruna ızdırap çeken, hayatını feda eden kahraman galiptir. Ancak bu dünyada değil. Bu durum ebedi dünyanın habercisidir. (İzzetbegoviç 2017a: 162) Aliya bunu şu cümlelerle ifade eder:

“Başkaları uğruna veya hakikat için adalet ve iyilik için yapılan mücadele, her zaman hayatın sınırlı ve nihai olduğunun inkârıdır. Ahlak prensiplerine riayet ederek hayat, hürriyet ve rahatımı feda eden kimselerin feragatı, bu prensipler ne olursa olsun, insan hayatının ebediliğini ve onun daha yüksek olan öbür manasını en iyi şekilde açıklar.” (İzzetbegoviç 2017a: 15)

Ahlakilik ile ahlak konuşmalarını birbirinden ayıran Aliya, ahlakiliğin bir hareket olduğunu ve kişinin kendisine yönelik bir talep olduğunu kabul eder. Ahlaka dair konuşma ise bir sözdür ve başkalarına yönelik bir taleptir. Dolayısıyla çoğu kere riyakâr olması mümkündür. (İzzetbegoviç 2017b: 39)

d. Özeleştirisi ve Tecdit Anlayışı

Öncelikle geçmişle yüzleşmenin gerekliliğini savunan Aliya, eleştirel düşünmenin önemine işaret eder. İlerlemenin ve yenilenmenin buradan hareketle başlaması gerektiğini söyler. İslam düşüncesinin yenilenmesi Aliya'nın en önemli hedeflerinden birisidir. (İzzetbegoviç 2014: 19) “Üçüncü bir yol yok. Ya yenilenme veya gerileme.” diyen Aliya, yenilenmeyi savunurken geleneği asla ihmal etmemek gerektiğini ısrarla vurgular. Yenilenmede geleneği ihmal etmemek ancak yeniliğe de açık olmak gerekiyor. Bunun en önemli iki örneği olarak Japonya ve Türkiye'yi zikreder. (İzzetbegoviç 2014: 23)

Türkiye ilerlemeyi gerçekleştirirken geleneği ihmal etmiş, Japonya ise ilerlemeyi ve geleneği birleştirmeye çalışmıştır. Sonuçta o dönemde, Japonya'nın dünya milletlerinin zirvesine çıktığı, Türkiye'nin ise üçüncü sınıf bir ülke olduğu görülmektedir.

Ona göre, gerçek bağımsızlık öncelikle “manevi bağımsızlık”tır. Kendi değerlerine, kültürüne, geçmişine ve manevi değerlerine yabancılaşmış bir toplum, sadece milli marş ve bağımsızlıktan ibaret kalır. (İzzetbegoviç 2014: 27) “Kişi ülkesinden niçin vazgeçemez?” sorusunu soran Aliya, şöyle cevap verir: “Çünkü mezarları beraberimizde götüremeyiz; babalarımızın ve dedelerimizin mezarları köklerimizdir. Köklerinden koparılan bitki yaşayamaz. Dolayısıyla kalmak zorundayız. Gelenekler medeniyetin menfi etkisini tashih eder. Onların muhafaza edilmelerinin ve onlara değer verilmesinin zorunlu oluşu bundandır.” (İzzetbegoviç 2017b: 148)

Özeleştiriyi olgunluğun başlangıcı olarak gören Aliya, Müslümanların başkaları sebebiyle uğradığı zarar ve hüsranslardan bahsettiği kadar kendi kendilerine verdiği zarar ve hüsranslardan da bahsetmeleri gerektiğini söyler. (İzzetbegoviç 2017b: 301)

Ona göre Müslüman toplumlarda geri kalmışlığın nedenlerinden birisi, yöneticiye mutlak itaat ile ilgili dogmadır. Söz konusu dogma, hususi bir sebep-sonuç dizisi aracılığı ile tedricen bizzat İslam medeniyetinin çöküşüne yol açmıştır. Bundan dolayı o, tarihimize dair objektif ve tenkidi bir değerlendirmeye ihtiyacımız olduğuna işaret eder. (İzzetbegoviç 2017b: 310)

İslam'ın insanların gündelik hayatlarında etkisinin azalması sosyal ve siyasal kurumların ve insanların aşağılanması ile sonuçlanmıştır. (İzzetbegoviç 2014: 29) Hiçbir Müslüman ülkesi İslam

ahlak anlayışına uygun olarak düzenlenmiş bir eğitim sistemine sahip değildir. (İzzetbegoviç 2014: 33) İzzetbegoviçe göre, İslam toplumlarının ilerleme kaydettikleri dönemler Kur'an'ın manası ve uygulamasının öncelenmesi ile paralel olduğu, gerileme dönemi ise sadece okuma ve tekrardan ibaret olduğu dönemlerdir. (İzzetbegoviç 2014: 32)

Öte yandan İzzetbegoviç, İslam'ın özü ile Müslümanların yaşayış tarzının uyumsuzluğu üzerine dikkat çekmiş ve bu durumun düzeltilmesi için çaba göstermiştir. Ona göre, Batı medeniyeti karşısında İslam toplumları başarılı olarsa bu ancak İslami tecdit ve uygulama ile mümkün olacaktır. Bunu başarmanın yolu ise tevhid prensibine sınımsız sarılmak, Allah'a tam teslimiyetle kul olmak ve O'ndan başka bir otorite kabul etmemekle mümkün olacaktır. Kendisi bu doğrultuda bir hayat sürdürmüş, inandıkları uğrunda mücadele etmiş ve bu uğurda bedel ödemiş bir düşündürür.

Muazzam geri kalmışlığı sebebiyle İslam dünyası çok hızlı eğitim ve sanayileşme temposunu benimsemek zorundadır. Hızlandırılmış gelişme ise bir takım riskler barındırmaktadır; despotluk, rüşvet, ailenin tahribi, haksız zenginleşme, alkolizm, fuhuş ve toplumsal ilişkilerin yozlaşması gibi. Bunları engellemenin yolu ise Allah'a olan temiz ve sarsılmaz bir iman ve halkın tüm katmanları tarafından dini vecibelerin yerine getirilmesi ile olur. Medeniyetin kültürü yok etmemesini ancak din temin edebilir. (İzzetbegoviç 2014: 73)

İslam'ın temel değerleri ile Müslüman toplumların yaşantılarının uyuşmamasının geri kalmışlığın temel sebebi olduğunu ortaya koyan İzzetbegoviç, bu durumun değiştirilmesi için yapılması gerekenler üzerine yoğunlaşmış ve bu konuda öncelikle hareket noktasının fertlerden başlaması gerektiği sonucuna varmıştır.

Ona göre, tarihte hiçbir gerçek değişim iktidarla gelmemiş, hepsi terbiyeden başlamıştır ve özünde ahlaki bir davettir. İnsanları terbiye etmek zordur ancak kendi kendini terbiye daha zordur. Dini tecdit kendi hayatından başlamak demektir. (İzzetbegoviç 2014: 71) Dünyayı değiştirmenin ön şartı, onu kabul etmektir. Bundan dolayı inziva, pasiflik ve dünyayı reddetme bunu temin edemez. Dünyayı değiştirme iradesi ancak eylem ile mümkündür. (İzzetbegoviç 2017b: 39) Bundan dolayı o, hayatı sadece din ve dua ile değil aynı zamanda çalışma ve bilimle tanzim etmek gerektiğine inanır. (İzzetbegoviç 2014: 47)

Rasyonel bir din anlayışına sahip olan Aliya'ya göre, Mehdi bizim tembelliğimizin adıdır. Bilgi ve çalışma ancak Müslüman toplumu fakirlikten kurtarıp refah ve mutluluğa kavuşturur. Bizim toplumumuz da Allah nezdinde bir imtiyaza sahip değildir. (Mâide 5/57) Zenginlik bir ülkeye ithal edilemez. O ülkede çalışma esası üzerinde ve o ülkede meydana getirilmek zorundadır. (İzzetbegoviç 2014: 62, 63)

III. Hayatına Yansıtığı Ahlaki Özellikler

Yönetimde İslam modelinin tek çözüm olduğunu savunan Aliya, pratik hayatta karşılaşılan problemlerin çözümünün de İslami bir yaşantıyla mümkün olacağını, yani İslami ve ahlaki prensiplerin, hayatın tüm alanlarına yayılmasıyla gerçekleşebileceğini ifade eder. Cesur, azimli ve inançlı bir önder olan Aliya, Müslümanların İslami bir hayat yaşamaları ve birleşmelerini hedeflemiş, bunun yolunun ise inanmak ve mücadele etmekten geçtiğini savunmuş ve kendisi bunun yaşayan örneği olmuştur.

Aliya'nın niteliklerine temas ederken, devlet adamlığı ve siyasetçiliğinden önce onun bilgeliği ve inancını hayatına yansıtan bir Müslüman oluşu gelmektedir. Siyasette izlediği yol da, inandığı ahlak ilkeleri ve bu değerleri hayata uygulama çabasının bir sonucudur. (Akın & Karaarslan 2018: 190)

O en büyük şerefın, kişinin kendisine ve gayesine sadık kalması olduğunu söyler ve ömrünün sonuna kadar gayesine sadakatten ayrılmaz. (İzzetbegoviç 2017b: 9) Af talebinde bulunduğu takdirde

serbest bırakılacağına bildirilmesine rağmen o bunu haysiyetsiz bir davranış olarak görmüş ve reddetmiştir.

Yine cesaretiyle ön plana çıkmış olan Aliya, cesareti ise şöyle tanımlar: “Bela aramak cesaret değil deliliktir. Cesaret insanın sakınamayacağı sorunlarla makul bir şekilde yüzleşme istekliliğidir.” (İzzetbegoviç 2017b: 21)

Aliya, düşmanlarının yaptıklarına karşılık halkına onlar gibi olmamaları gerektiğini tavsiye ederek, zulmün İslam’ın temel ilkeleriyle bağdaşmayacağını düşünmektedir. Onun adalet anlayışını özetleyen şu ifadelerle bakalım:

“Haksızlık, adalet ve ceza ile tedavi edilebilir. Suç ve ceza. Fakat haksızlığı gerçekten yenmenin tek yolu affettir. Kur’an’ın adaleti öğretmesi ve affi tavsiye etmesinin sebebi budur. Bununla birlikte adalet denilen şeyin gerçekten adil olduğunu veya yeni bir haksızlıktan ibaret olmadığını nasıl bilebiliriz? İnsan hayatında aynı olan var mıdır? Ceza ve suç birbirlerinin misli midirler -hiç misli olabilirler mi- biri diğerinin ölçüsünde olabilir mi? Her adalet, insanlar tarafından beyan edilip uygulanması sebebiyle daima yeni bir haksızlık, yine kendisinin adaletini arayan bir haksızlık değil midir? Tekrar tekrar.” (İzzetbegoviç 2017b: 22, 23)

İslam’ın adalet anlayışında ceza ve affin birlikte bulunduğu hareketle, “şer zincirini kırmanın tek yolunun affetmek olduğu” ifadesiyle, “şerri affetmemeliyiz, cezalandırmalıyız, şerre karşı şerle savaşmalıyız; aksi halde tüm dünyayı kaplar” ifadesinden hangisinin doğru olduğu sorusunu soran Aliya, tek doğru cevabın, “cezalandır ve affet” olduğunu söyler. Yeterince uzun yaşayan ve önyargısız bir şekilde gözlerini dört açarak insanları ve dünyaya gözlemleyen herkes, ilk bakışta çelişkili görünen bu iki hakikati kabul eder. Hayat tek bir prensip üzerine kurulu olsaydı, ya ceza veya af şeklinde tek bir cevap ve tek bir seçim olurdu. Bu örnek, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed arasındaki ya da Ahd-i Atik, İncil ve Kur’an arasındaki karşılıklı ilişkileri yansıtır. İlki cezayı, ikincisi affi savunur, üçüncüsü ise her ikisini. (İzzetbegoviç 2017b: 265)

IV. Aliya’nın Düşüncesinde İnsan

Bir düşünür olarak İzzetbegoviç, insanı merkeze alır, onu anlamaya ve açıklamaya çalışır. İnsanın maddi yönüne atıfta bulunan biyoloji ve zooloji gibi ilimlerden, sosyal yönüne atıfta bulunan antropoloji ve sosyoloji gibi ilimlerden istifade eder. Ve onun felsefesinde, hangi konuyu ele alırsa alsın, insan merkezli bir değerlendirme görürüz. İnsanı ihmal ederek, yani onun özgürlüğünü, hürriyetini, sorumluluğunu ve ahlakını dikkate almaksızın hiçbir sonuca varılamayacağını ortaya koyar. (Akin & Karaarslan 2018: 192)

Aliya’nın düşüncesinde önce insan gelmektedir. Toplumun insandan önceliği, yani insanın topluma hizmet etmesi gerektiği fikrine karşı çıkar. İnsan hiçbir şeye hizmet edemez (alet olamaz). Tersine, her şey insana, insan ise ancak ve ancak Allah’a hizmet etmelidir. Hümanizmin ilk ve son manası işte bu olmalıdır. (İzzetbegoviç 2017a: 83) İnsanın şerefi de Allah’ın onu emir ve yasaklarına muhatap olmaya layık ve dolayısıyla mükellef kılmış olmasında yatar. (İzzetbegoviç 2017b: 50) Ona göre, insanın yeryüzünde diğer insanların önündeki mesuliyeti ancak mutlak manada, ebediyette, Allah’a karşı mesuliyeti bulunduğu andır. Haddizatında hür şahsiyetin, yaptıklarından veya daha doğrusu seçme fiili konusundaki bu ebedi mesuliyeti, yeryüzünde insanlar nezdinde mesul sayılması için şarttır. (İzzetbegoviç 2017a: 312) İzzetbegoviç, insan olmakla ahlaklı olmak arasında kopmaz bir ilişki kurmaktadır. Bir başka deyişle, insanın özgür iradesinin ve buna dayanan ahlak sisteminin bulunmadığı bir yerde insanlığı aramak boşunadır. Böylece İzzetbegoviç, özgürlüğün olmadığı bir yerde önce ahlakın sonra da insanlığın ortadan kalkacağını söylemektedir. (Toktaş 2016: 37)

Aliya’ya göre, insanın fiillerinde hür olması, onun bir tekamül neticesi veya ürünü olarak meydana gelmiş olmasını imkânsız kılar. Çünkü hür olan bir varlığı ancak Allah yaratmış ve hürriyet

ancak yaratma fiili ile meydana gelmiştir. (İzzetbegoviç 2017a: 75) Seçme kabiliyetinin önemine sık sık atıfta bulunan İzzetbegoviç, bu kabiliyetin kainattaki varoluşun en yüksek şekli olduğu görüşündedir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik hürriyettir. İnsan doğuştan günahkâr da masum da değildir. Kendisine verilen hürriyetten kurtulması da mümkün değildir. İyilik ve kötülük dramının içerisinde, hürriyetini kullanmaya, iyi veya kötüyü tercih etmeye, tek kelimeyle insan olmaya mecburdur. (İzzetbegoviç 2017a: 77) İnsan, şahsiyetini ve değerini bu özelliğinden dolayı almaktadır. Dolayısıyla insanın şerefini dikkate almayan her yaklaşım hatalı olacaktır:

“İnsanın şahsiyetini alçaltan, onu eşyayla bir tutan herşey gayri insanidir. Bu itibarla, insanın yaptıklarından mesul olduğunu tespit etmek ve onu bu yüzden cezalandırmak insanidir; ondan pişmanlık duymasını, tutumunu değiştirmesini, “uslanmasını” istemek ve onu bağışlamak da gayri insanidir... İnsanları zorla terbiye etmek, bu sayede “iyi” ve disiplinli yurttaşlar haline gelseler bile gayri insani bir tutumdur... Eğitim de gayri insani olabilir: Eğer tek taraflı, yönlendirilmiş, endoktrine olursa; gayesi, eğer düşündürmek değil de hazır çözümler sunmak suretiyle insanların ufuklarını ve dolayısıyla insan hürriyetini daraltıp kişileri sırf fonksiyon için hazırlamaksa...” (İzzetbegoviç 2017a: 81) “İnsanları herhangi bir muameleye tabi tutmak, menfaatlerine olsa da gayri insanidir. İnsan için düşünmek ve onu mükellefiyetlerinden muaf tutmak da böyledir. Çünkü insanlık muafiyet değil mükellefiyet demektir.” (İzzetbegoviç 2017a: 82)

İzzetbegoviç, hayatı ve insanı o kadar iyi tanımış ve yorumlamıştır ki, hayata ve insana dair değerlendirmeleri vakıadan kopuk değil, bizzat hayatın gerçekleridir. Bu gerçeklerden birisi de, insan olmanın, yanılabilir olmayı da beraberinde getirdiği düşüncesidir. İnsan hata yapabilir. Yanılmaz olan sadece Allah'tır. İnsan erdem ve hikmete, hataları, pişmanlıkları ve tecrübeleriyle ulaşır. Tecrübesiz hiçbir hikmet yoktur. (İzzetbegoviç 2017b: 28) Aliya'ya göre pişmanlık eğer samimi ise en üst seviyeden ahlaki bir kategoridir. Ona göre günah işlemiş ve tövbe etmiş bir adam hiç günah işlememiş olanlardan daha iyidir. (İzzetbegoviç 2017b: 29) Muhammed İkbâl'de de benzer bir değerlendirme görmekteyiz. İkbâl, günahın kendine has eğitici bir değeri olduğunu düşünür. Ona göre günah tecrübesi, insan ruhunun daha önce farkında olmadığı yönlerini açığa çıkarmaya katkı sağlar. (İkbâl 2001: 55, 65) Bu duruma verilebilecek en net örnek ilk insan ve ilk Peygamber Hz. Âdem örneğidir. Hz. Âdem, insan olmasından dolayı hata etmiş ancak hemen ardından hatasını fark ederek pişmanlık duymuş ve af dilemiştir. Burada peygamberimizin bir hadisine temas etmek yerinde olacaktır: “*Şayet siz günah işliyor olmasaydınız, elbette Allah günah işleyen bir halk yaratırdı ve onları affederdi.*” (Tirmizî 1987: Daavât, 99; Müslim 1992: Tevbe, 10) Hadisin muhtevasından da aynı sonuçları çıkarabiliriz; insan olmak, hata yapabilme potansiyelini de taşıyor olmak demektir. Kur'an'da peygamberlerin hatalarından bahsedilir. Ancak Kur'an, yapılan hatanın ardından peygamberlerin diliyle, pişmanlığı ve af dilemeyi de öğretmektedir. Tevbe, insanın aslî ve fitrî temizliğini nefis ve fenalıkların tesiriyle kaybetmesinden sonra tekrar temizlenmesinin ilk adımıdır. (Yatkın 2006: 95) Hadiste verilen mesaj; insanın hedefinin hatasız olmaya çalışmak değil, hatada ısrar etmemek olması gerektiğidir. Bu hakikati çok iyi tespit eden İzzetbegoviç, şu ifadelerle yer verir:

“İnsan mefhumunun, birbirine hemen hemen zıt iki mânâ tedai ettirdiğine işaret edelim. “Biz insanız” demek, biz günah işleriz, zayıfız, cismaniyiz demektir. “İnsan olalım” ise bizim daha yüksek bir varlık olduğumuzu, daha yüce bazı mükellefiyetlerimizin bulunduğunu, bencil olmamamız, insanca hareket etmemiz gerektiğini hatırlatan bir çağrıdır.” (İzzetbegoviç 2017a: 38)

Hatta bu konuda daha çarpıcı ifadeler kullanır:

“Hedefimiz mükemmel insan değildir, hele mükemmel toplum hiç değildir. Tüm istediğimiz normal insanlar ve normal bir toplumdur. Allah'ım bizi her türlü “mükemmellik”ten muhafaza et!” (İzzetbegoviç 2017b: 320)

İzzetbegoviç, kâmil, günahsız olmanın insani olmadığı, bilakis günah işlemek ve tövbe etmenin insana daha yakın, daha insani olduğu görüşündedir. Herkes iyilik yapamaz, fakat herkes iyilik isteyebilir ve onu sevebilir. Birçok kişi haksızlıkların düzeltilmesinde katkıda bulunamaz; fakat her insan kendine veya başkasına yapılan haksızlığı takbih veya ondan nefret edebilir. (İzzetbegoviç 2017a: 165)

Daha önce ahlak konusunda ifade ettiğimiz gibi Aliya, ahlakın niyet, istek ve iradeye bağlı olduğunu savunmaktaydı. Bundan dolayı zorla terbiye, ahlak kazandırmaz. “Hakiki terbiyenin gayesi insanı doğrudan doğruya değiştirmek değil (çünkü böyle bir şey, kelimenin tam manası ile mümkün değildir) örnek, nasihat veya başka herhangi bir şey sayesinde dahili hadiselerin cereyanını harekete geçirmek, dinin lehine tamamen dahili bir karar aldırmasıdır.” (İzzetbegoviç 2017a: 169) “Terbiye insan, zorla alıştırma ise hayvan içindir. Zorla alıştırma ile ancak korkudan ve alışkanlıktan dolayı - saygıdan değil- kanunlara riayet eden vatandaşlar yetiştirilebilir... İnsanın büyüklüğü her şeyden evvel iyiyi istemekte değil seçim yapmak imkânındadır.” (İzzetbegoviç 2017a: 170)

Seçim yapabilme imkânı, insan olmanın anlamıdır. Bu nedenle o, seçim olmaksızın ortaya konulacak bir davranışın, niyet olmaksızın ahlaki olarak değerlendirilemeyeceği görüşündedir. Verilecek eğitimler de kişinin iç dinamiklerini harekete geçirmeyi hedeflemelidir. Zorla davranışlarını değiştirmeyi değil.

Sonuç

Aliya'nın belki de en belirleyici ve onu özel kılan değerlendirmeleri, hayata ve insana dair tespitlerdir diyebiliriz. O öncelikle hayatı bir dram olarak tanımlamakla, hayatı olumlu olumsuz bütün yönleriyle kabul edebilmenin mümkün olduğu anlayışını ortaya koymaktadır. Bu durum, hayatın mevcut gerçekleriyle beraber kabul edilip, insan hayatında mutluluğun, sevincin, hüznün, kederin, acı ve ızdırabın birlikte olduğunu görmeyi sağlamaktadır. Hayata bu pencereden bakış, insanı umutsuzluktan kurtarıp, yaşanan acılara tahammül gösterme noktasındaki dayanma gücünü artıran bir etki meydana getirmektedir. Diğer taraftan insan, onun nazarında ne melek ne de suçludur. İnsan iyi ve kötü yönleriyle beraber insandır. Onu diğer canlılardan ayıran yönü, özgürlük, sorumluluk ve ahlaki davranabilme potansiyelidir. İnsan kendisine verilen özgürlüğü, sorumluluk bilinciyle iyiye de kullanabilir, kötüye de kullanabilir. Belki de ona göre yapılan en büyük hatalardan birisi insanı mükemmelleştirmeye çalışmaktır. Zira bu mümkün değildir. Mükemmel olan sadece Allah'tır. Aliya, İslam'ın insanlardan böyle bir talebinin olmadığını altını çizer.

İzzetbegoviç'in bir diğer önemli değerlendirmesi de ahlaka dairdir. Ona göre ahlak, kişinin iç dünyasından kaynaklanmaktadır. Ahlakta niyet ve kasıt çok önemlidir. Ahlaki eylem iradi olmalı, baskı ve korku ile meydana getirilmiş olmamalıdır. Kişinin iradesi ve kastı olmaksızın gerçek anlamda ahlaki bir davranışın meydana gelmeyeceğini vurgulayan Aliya, bu nedenden dolayı eğitimin bir noktaya kadar insanın davranışlarının değiştirilmesine katkı yapacağını ancak ahlakiliği sağlamayacağını savunur.

Ayrıca ona göre, ahlakın anlamlı olabilmesinin şartı, ebedi bir hayatın olacağına olan inanca bağlıdır. Böyle bir inancın olmaması ahlaki davranmanın anlamsızlığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ahiret hayatının delillerinden birisi de insanların dünyevi hiçbir menfaat beklemezsizin gerçekleştirdikleri ahlaki davranışlardır.

İslam'ın yenilenmesinin gerekli olduğu, başka bir yolun olmadığı üzerinde duran Aliya, hayatı boyunca bunun mücadelesini vermiştir. Bu yenilenmenin başlangıç noktasının fertler olduğu, yenilenmenin ise Müslüman toplumların kendi bünyelerinden kaynaklanması gerektiğini savunmuştur. Elbette bu süreçte geçmişle yüzleşmenin önemi büyüktür. Geçmişin özeleştiriyeye tabi tutulması gerektiği, ancak büsbütün terk etmenin de yanlış olduğunu Türkiye ve Japonya örneği üzerinden ortaya koyar. Ayrıca yenilenmede esas olanın da İslam'ın yenilenmeye kapalı olan inanç alanının dışında, yenilenmenin mümkün olduğu alanlarda yapılabileceğini de belirtmiştir.

KAYNAKÇA

- Akın, Mahmut Hakkı & Faruk Karaarslan. (2018). *Aliya İzzetbegoviç, Özgürlük Mücadelecisi ve İslam düşünürü*, 4. Basım. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aytepe, Mahsum. (2016). "Aliya Düşüncesinde Üçüncü Yolun İmkânı Olarak İslam", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43 (9): 2360-2367.
- Davutoğlu, Ahmet. (1996). "Aliya Modeli ve Bosna'daki Liderlik Yapılanması", *Aksiyon*, 94: 38-40.
- Düzgün, Şaban Ali. (2009). "Aliya İzzetbegoviç ve Kurcu İrade Olarak İslam", *Kelam Araştırmaları*, 7 (1): 1-20.
- İkbâl, Muhammed. (2001). *Yansımalar*, çev. Halil Toker. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- İzzetbegoviç, Aliya. (2014). *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi. İstanbul: Fide Yayınları.
- İzzetbegoviç, Aliya. (2017a). *Doğu Batı Arasında İslam*, 23. Basım, çev. Salih Şaban. İstanbul: Klasik Yayınları.
- İzzetbegoviç, Aliya. (2017b). *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 26. Basım, çev. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.
- İzzetbegoviç, Aliya. (2017c). *Tarihe Tanıklığım*, 18. Basım, çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz. İstanbul: Klasik Yayınları.
- İzzetbegoviç, Aliya. (2017d). *Konuşmalar*, 24. Basım, çev. Fatmanur Altun, Rıfat Ahmetoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Müslim, Ebu'l Hasan Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. (1992). *Sahîh-i Müslim*. İstanbul.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa. (1987). *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Toktaş, Fatih. (2016). "Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç", *DEUİFD*, 46: 7-45.
- Yatkın, Nihat. (2006). *Günahla İlgili Bir Hadisin Tahlili*. Ankara: İlahiyat Yayınları.